

DUNGENSE HISTORIËN

Onafhankelijk Tijdschrift voor de Geschiedenis van Den Dungen

8^e jaargang, mei 2014

Dit is nummer 24.

Redactie: L. van Minderhout, R. van Nuland en E. Verzandvoort;
redactieadres: Groot Grinsel 25, Den Dungen, telefoon 073 5942088
of leovanminderhout@hetnet.nl

De 1000 morgen gemeijnte van de stad Den Bosch

Om aan geld te komen voor een groot projekt (het bouwen van de stadsmuur bijv.) gaf de stad tussen 1280 en 1341 stukken gemeijnte ten cijns aan particulieren¹; een privatisering *avant la lettre*.

De laatste tranche was die van 1341 waarbij 1000 morgen gemeijnte werden verkocht.

In de archieven van de Tafel van de H.Geest in Den Bosch kan men percelen die behoorden bij de 1000 morgen gemeijnte vinden in *die vliedert*, in *t oteren*, in *die slagen*, op *die hoghe vogheldonc*, en in *die slagen*.

Er blijken echter ook aan de Dungense kant van de stad percelen te liggen die een onderdeel waren van de 1000 morgen.

Percelen van de 1000 morgen

<u>sektie D Den Bosch</u>	<u>sektie A Den Dungen</u>	<u>sektie C Den Dungen</u>
D56	A12-14	C74 (en C71 of C73)
D57	A18-21	C75-77
D58	A51-55	
D59	A68+69	
D60	A74	
D61	A85	
D62	A87	
D63		
D64		
D66+67		
D69		
D76+77		
D84+85+86		

Niet voor alle percelen is de bewijsvoering even sterk, zoals blijken mag uit onderstaande bespreking (m = morgen).

D56 ofwel *den tingieter*

en

D57 ofwel *buekentops kamp*

Er is geen akte voorhanden waarin deze kampen van 3 morgen worden aangeduid als deel van de 1000 morgen. De kamp D57 is afkomstig van Henrik Buekentop zoon van Rutger van Herpen².

D56 en 57 waren naar alle waarschijnlijkheid deel van 15 morgen gemeijnte; zie bij D58.

D58 ofwel *den langen kamp*

In een akte uit 1449³ wordt deze kamp van 3 m beschreven als middelste deel van een stuk gemeijnte van 15 morgen. Dit houdt in dat het gehele stuk van 15 m bestond uit D56 en 57 stadwaarts, D58, en Dungenwaarts D59 en 63.

D59 ofwel *de paardskamp op de merendonk*

en

D63

Hiervoor geldt hetzelfde als bij D56 en 57.

D60

De kamp D60 was afkomstig van Henrik Buekentop, evenals de 15 m onder D56+57+58+59+63.

Volgens een akte van 1509 kwamen deze 2 m van de 1000 morgen gemeijnte⁴. Aangezien D61 en

D62+64 vroeger ook bezit van Henrik Buekentop waren, wordt aangenomen dat het geheel van 6 m bij de 1000 morgen gemeijnte had gehoord.

D69 ofwel *de aalkamp*

De kamp was 2 morgen groot en kwam van de 1000 morgen gemeijnte⁵.

D75+76, D77 en D84

Bij deze 4 kampen van elk 3 m is het bewijs heel dun. In een akte bij het perceel D75 staat dat de kamp een deel is van 13 morgen gemeijnte.⁶ Het land komt van Arnt van Beke⁷, een 14^e-eeuwse projektontwikkelaar die grote oppervlakten land tussen Den Bosch en Den Dungen (en elders?) bezat en doorverkocht.

D85+86 ofwel *den omdijkten*

Ook deze kampen komen van Arnt van Beke⁸.

A12-14, A18-20 en A21

Deze kampen omvatten 8 morgen. Het geheel was van Gijb van der Rennendonk⁹.

De bewijsvoering dat deze 8 morgen een deel van de 1000 morgen gemeijnte waren, komt uit de cijns van 20 schilling uit 3 ½ bunder van de 1000 morgen gemeijnte, gelegen achter *baseldonk*, die Jan van den Hout tegen de stad Den Bosch had verkregen. Men droeg deze cijns over aan Joorden Hacken en Huibert Lodewijks, - waarmee hij als gelost kan worden beschouwd -, toen Joorden in 1443¹⁰ en Huibert in 1468¹¹ elk een helft van die 8 morgen kochten.

A51-55

Hier gaat het over 10 morgen van de 1000 morgen gemeijnte¹². Eigenaar was Dirk Rover Udensoen van Tefelen.

A68, en D69 ofwel *hambroeks kamp*

Deze kamp van 5 morgen bij *rovers hofstad* was gekomen van de 1000 morgen gemeijnte¹³ en hoorde bij nog 1 m bij *die boijdoncsche stege* (A85) en 1 m in *die vliedert*, vroeger van Everart van den Water.

A74

Deze 2 morgen *aan de schelestraat* waren gekomen van de 1000 morgen gemeijnte volgens een akte uit 1457.¹⁴

A85

Deze kamp van 1 m werd al vermeld bij A68 en A69.

A87 in *de rijskampen*

Van 1 m van de kamp A87 is vermeld dat hij kwam van de 1000 morgen¹⁵. Dat zal dan ook wel voor de hele kamp gelden.

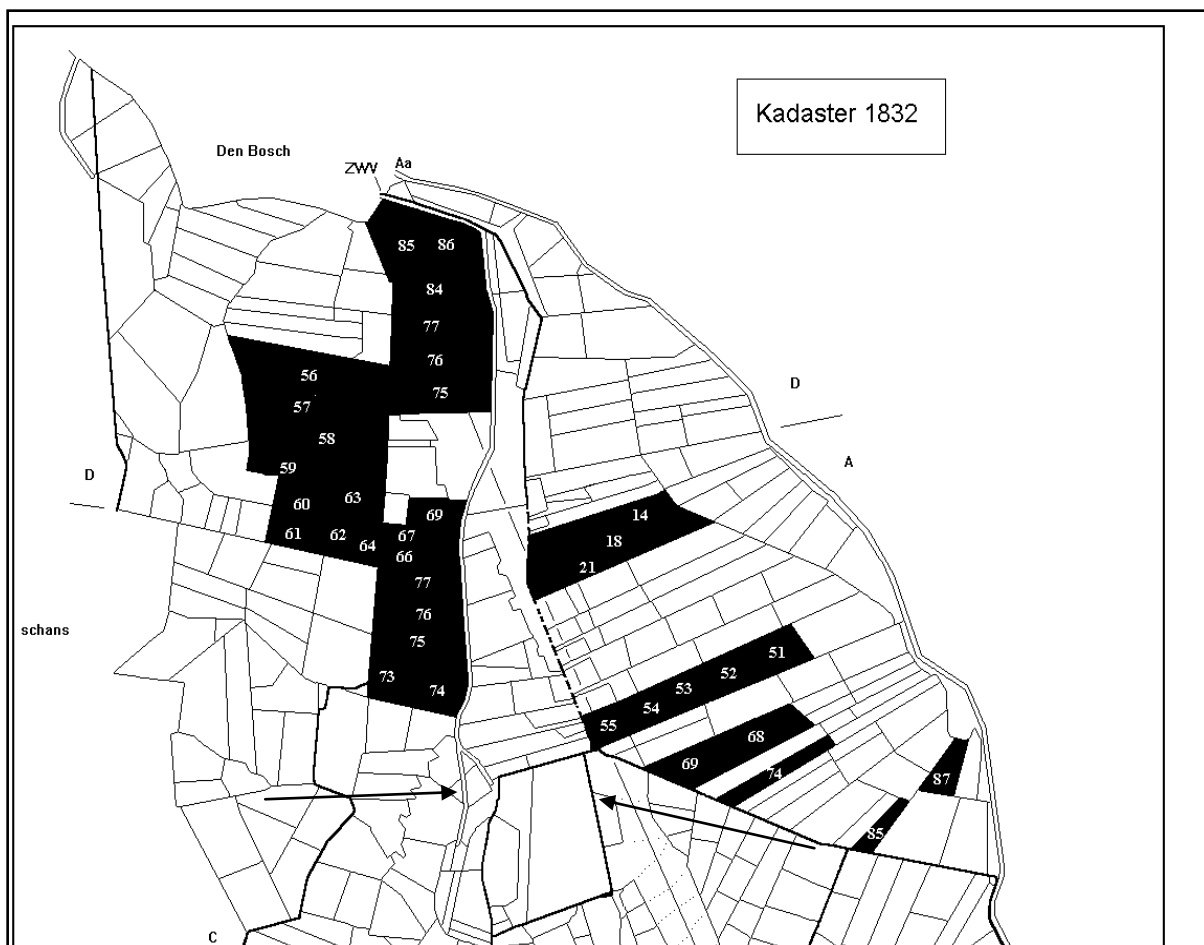
C74 in *lievengoor*

Deze kamp is de ½, gelegen aan de kant van Den Dungen, van 4 morgen afkomstig uit de 1000 morgen.¹⁶ De vraag is dan welke de andere ½ is: C71 of C73. Gekozen wordt voor C73 (let op de perceelsindeling).

C75 op *de hazeldonk*

Deze 2 morgen waren gekomen van de 1000 morgen gemeijnte.¹⁷ In een andere akte¹⁸ wordt duidelijk dat deze 2 morgen gemeijnte behoorden tot een stuk van 9 morgen van Jan Goossens van Nyewael. Dat moet dan gaan om C75, 76 en 77 en D66 en 67, dat zijn 5 kampen van 2 m.

Deze percelen zijn op de kaart met de perceelsindeling van 1832 ingetekend.

Dit deel van Het Bosch Broek wordt begrensd door de stad Den Bosch (boven), de Aa (rechts), lievingoor en eikendonk in Den Dungen (onder) en de gemeente St. Michielsgestel (links). De pijlen wijzen de vaartgraaf (links) en de Bosstraat (rechts) aan.

De zwarte percelen zijn afkomstig van de 1000 morgen gemeijnte.

Het lijkt erop dat aan de oostkant van de Boschpad tot aan de Aa en de *schelestraat* alles onder de gemeijnte van de stad viel tot de verkoop van 1341.

Hetzelfde geldt voor delen aan de westkant van de vaartgraaf.

Tussen vaartgraaf en Boschpad, in een strook van noord naar zuid over het midden van dit kaartfragment (pijlen), zijn geen onderdelen van de gemeijnte gevonden. Het bovenste gedeelte daarvan was de baseldonk waarop het klooster van de Hemelse Poort stond. Men kan daarom veronderstellen dat het gebouwd werd op grond van de gemeijnte.

Verkleinwoorden in het Dungen

Het is tijd aandacht te besteden aan de Dungenese spreektaal, die in de 20^e eeuw nog algemeen voorkwam, en nu bezig is uit te doven. Welk kind leert nog Dungen? Dit is een eerste aflevering over de geschiedenis van de spreektaal in het dorp.

Bij het maken van verkleinwoorden van zelfstandige naamwoorden (znw), bijv. strook-strookje, in het Dungen zijn er twee effecten die samenhangen met de klinker van het woord (de oo in strook) en twee met de medeklinker(s) aan het einde van het woord (-k in dit geval).¹⁹

Op de volgende bladzijden worden die effecten bekeken.

I. De klinker kan van lengte veranderen, of niet:

- lang blijft lang (oog - eugske)
- kort blijft kort (pot - pötje, pütje)
- de lange klinker in het znw wordt in het verkleinwoord kort, de Meierijsche verkorting (boom - bumke)
- de korte klinker in het znw wordt in het verkleinwoord lang (pad - peejke).

II. Als de klinker in het znw oo en o, aa en a, of oe (kort en lang) is, krijgt het verkleinwoord een umlaut, dat is een klinker die verder naar voren in de mondholte wordt gevormd: aa wordt èè; oo wordt eu; oe wordt uu (room-rùmke; appel-èppelke, koe - kuuske).

III. De gebruikte uitgang -je, -tje, -ke of -ske hangt vooral af van de medeklinker(s).

IV. Bij sommige verkleinwoorden wordt er een extra lettergreep binnengesmokkeld voor het gemak van de uitspraak. Dit komt door de -r en de -l aan het wordeinde (beer - birreke).

Dit alles kan gevat worden in een **fenomenologische determinatietabel voor de Dungense verkleinwoorden**²⁰. Men kan de criteria ook in een andere volgorde in de tabel invoeren dan hier gedaan wordt, afhankelijk van hoeveel belang men aan elk ervan hecht.

1 a Er treedt bij het verkleinwoord een verandering van klinkerlengte op →2

b Geen verandering in klinkerlengte →7

2 a De lange klinker wordt verkort (Meierijsche verkorting) →3

b De korte klinker wordt verlengd pad - peejke (later ook: pètje)
zog - zeugske

3 a In het verkleinwoord komt een extra lettergreep

beer - birreke
boer - boerreke (geen umlaut!)
deur - deurreke
hoor - hurreke
kaar - karreke (geen umlaut!)
kaol - kùlleke
muur - muurreke
pool - pulleke
schuur - schuurreke
stoel - stuulleke
vuur - vuurreke
zie ook vogel, bij regel 5a

b Geen extra lettergreep in het verkleinwoord →4

4 a Umlaut →5

b Geen umlaut →6

5 a Met de uitgang -ke

aap - èpke
(bloed) - bluijke
boom - bumke
hoet - huijke (de t is foetsie) of huutje
koe - kuuske (met een extra -s-)
room - rùmke
vogel - vulleke (de g van vuggeleke is vervallen)

b Met de uitgang -je

haant - hèntje²¹
laant - lèntje
kaant - kèntje
stroot - strùtje
voet - (vroeger: vuutje)

- 6 a Met de uitgang -tje
baan - bóntje
haan - hóntje
maan - móntje
moot (grootte) - mókje
moot (kameraad) - mókje
schoen - schoentje
steen - stiñtje
- b Met de uitgang -ke
duim - dùmke
èi - èike
tauw - taūwke
- c Met de uitgang -je
gèèt - gètje
kéénd - kéñje (voor het spreekgemak geen t in "kèntje")
(kind) - kientje
plaat - plótje
poot - pootje (met korte oo)
riet - rietje
voet - voetje
- d Met de uitgang -ske
buik - bùkske
fuik - fùkske
luik - lùkske
strook - strukske (dat is een striemelke)
- 7 a De klinker is onveranderd lang in het verkleinwoord →8
b De klinker is onveranderd kort in het verkleinwoord →9
- 8 a Umlaut en uitgang -je
kaast - kèèsje (de -t- is vervallen)
- b Umlaut en uitgang -ke
bloos - bleuske
brood - breujke
doos - deuske
dood - dreujke
èrm - èrmke
Kloos - Kleuske
roos - reuske
sloot - sleujke
zood - zeujke
- c Umlaut en uitgang -ske
oog - eugske
zaag - zèègske
- d Geen umlaut
réij - réijke
vèerken - vèèrkske
- 9 a Umlaut en uitgang -je
kat - kètje
kont - kuñtje
mond - muñtje
mot - mùtje
pot - pùtje
snot - snùtje
tot - tùjje, later tùtje (een "drinktuit" is ook een tùtje)

b Umlaut en uitgang -ke	appel - èppelke blad - blojke bloem - bluumke boks - bukske haffel - hèffelke hof - hùfke (misschien vroeger heufke, onder 2b) jas - jèske lamp - lèmpke mous - mùske stoep - stuupke tas - tèske toffel - tùffelke tros - truske
c Umlaut en uitgang -ske	bag - bègske balk - bèlkske blok - blùkske boek - buukske jong - jungske rok - rùkske
d Umlaut en extra lettergreep	drol - drùlleke kan - kènneke pindol - pindùlleke zon - zuñneke
e Geen umlaut	bist - bisje bós - bóske ben - benneke boñ - boñtje gat - gótje kiep - kiepke bril - brilleke kiest - kiesje lippel - lippelke knent - knenje muts - mutske knoest - knoesje pet - pètje bèk - bèkske kring - kringke rik - rikske (kaartspel)

Men kan ook een proeve van een **voorspellende tabel voor de Dungense verkleinwoorden** maken.

- 1 a De klinker in het znw is lang →2
b De klinker is kort →5
- 2 a De klinker is aa, oo, oe →Umlaut, 3
b De klinker -oo- in poot en -ao- in maan krijgen geen umlaut, worden wel verkort →4
c Een andere klinker →Geen umlaut, 4
- 3 a De slotmedeklinker is -m →Uitgang -ke en verkorting van de klinker (**boom**)
b Het znw eindigt op -oot →Uitgang -jke, geen verkorting en de t vervalt (**brood**)
c De slotmedeklinker is een -t (-d), niet -oot →Uitgang -je en verkorting van de klinker (**laand**)
d Het znw eindigt met -st →Uitgang -je, geen verkorting en de t vervalt (**kaast**)
e Eindigend op -l of -r →Uitgang -ke, verkorting en extra lettergreep (**stoel**)
f Eindigend op -g of -k →Uitgang -ske, geen verkorting (**oog, hook**)
g Eindigend op -s →Uitgang -ke, geen verkorting (**doos**)
h Er is geen medeklinker na de -oe →Uitgang --ke, met een tussen-s (**koe**)
- 4 a Het znw eindigt met -w of -m →Uitgang -ke en verkorting (**tauw, duim**)
b De slotmedeklinker is -t →Uitgang -je en verkorting (**geit, poot**)

- c De slotmedeklinker is r- →Uitgang -ke, verkorting en extra lettergreep (**beer**)
- d Het znw sluit met -k →Uitgang -ske en verkorting (**buik**)
- e Het znw eindigt met -n →Uitgang -tje en verkorting van de klinker (**steen, maan**)
- 5 a Uitzonderingen **pad** en **zog** (waarvan de hoofdwoorden misschien paad en zoog waren²²)
- b De korte klinker is a, oe of o →Umlaut, 6
- c De korte klinker is e, i, ie of u →Geen umlaut, 7
- 6 a Slotmedeklinker -t →Uitgang -je (**pot**)
- b Het znw eindigt met -el, -m, of -s →Uitgang -ke (**appel, bloem, jas**)
- c Slotmedeklinkers -g, -k of -ng →Uitgang -ske (**ploeg, rok, jong**)
- d Slotmedeklinker -l of -n →Uitgang -ke en extra lettergreep (**drol, zon**)
- 7 a Het znw sluit met -p, -el, -s →Uitgang -ke (**kiep, lippel, muts**)
- b Het znw eindigt met -t →Uitgang -je en de t vervalt (**kienst**)
- c Het znw eindigt op -n, →Uitgang -ke en extra lettergreep (**ben**)
- d Het znw eindigt op -k, of -ng (**bèk, kring**)

Dit tweede schema voorspelt zeker niet volmaakt: bijv. in de groep van 3c hoort ook **stroot** (straat) en niet in de groep van 3b. En er zijn uitzonderingen: bijv. **boer** gaat niet volgens regel 2a.

De fenomenologische tabel, waarvan de indelingscriteria gevonden worden in hoofdwoord en verkleinwoord in combinatie, heeft het voordeel dat bij hoofdwoord of bij verkleinwoord de afwijkende vorm gezocht kan worden, terwijl de voorspellende tabel - met alleen criteria voor het hoofdwoord - geen onderscheid maakt tussen reguliere en afwijkende znm.

Een opvallend paar verkleinwoorden is **gat - gótje** en **gèit-gètje**. Volgens de voorspellende tabel onder 6a zou het eerste **gat - gètje** moeten zijn en het tweede volgens 4b **gèit - gètje**. Eenzelfde verkleinwoord voor twee verschillende zaken is verwarrend. Nu is **gat** toch al een bijzonder woord: het meervoud is **gaoter**. Het verkleinwoord **gótje** blijkt de afwijking van de regel.

Eenzelfde situatie treft men bij **pèt -pètje** en **pad-peejke**. Afwijkend van de regel onder 6a is **peejke**. Overigens wordt **pètje** ook gebruikt voor een kleine pad, misschien nu meer dan vroeger omdat de petten verdwenen zijn.

Een ander voorbeeld kort→lang is **zog - zeugske**. **Zog** hangt samen met zoogen en hier zit de afwijking hem in het hoofdwoord.

Een kleine bok is een **bukske**, en een kleine **boks** (broek) zou ook een **bukske** (voorspellende tabel 6b) zijn, maar dan biedt het gebruik van het verkleinwoord **bruukske** uitkomst.

De niet-beklemtoonde tweede lettergreep, bijv. in **toffel**, doet er niet toe: het verkleinwoord wordt op dezelfde manier gemaakt als bij de andere voorbeelden in groep 5a.

Er moet iets bijzonders aan de hand zijn geweest met de woorden

- boer - boerreke
- maon - móntje,
- plaot - plótje,
- poot (lange klinker) - pootje (korte klinker)

waar in het verkleinwoord een umlaut zou worden verwacht, maar die alleen een verkorting laten zien in de klinker.

Hier en daar is het duidelijk dat het Dungen in de loop van de tijd meer is gaan lijken op standaard-Nederlands. Vroeger zei men **hunje**, later **huntje** (voor een kleine hond), vroeger **peejke** en later **pètje** (voor een kleine pad). En een **voetje** was vroeger waarschijnlijk een **vuutje**. Toch zijn er nog steeds elementen die ongetwijfeld oud zijn, zoals het verkorten van de klinker en het toepassen van umlaut, die beide nog algemeen voorkomen in het systeem van het maken van de verkleinwoorden.

Met dank aan diverse zegslieden in Den Dungen en aan Jos Swanenberg voor zijn advies en kritiek.

Heksenmelk in Den Dungen

Als u de plant op de onderstaande foto herkent van een Dungense vindplaats hebt u een goed geheugen.

Het gaat de nakomelingen van de Dungense heksenmelk heel goed, dank u.

Het is Heksenmelk, *Euphorbia esula*, een soort die vooral langs de grote rivieren voorkomt. Het lijkt erop dat deze plantensoort zich in Den Dungen vestigde in 1822 bij de aanleg van de Zuid-Willemsvaart.

Van oorsprong is het een midden-europese soort.²³ Hij houdt van warmte en groeit graag op wat lemige of kleiige grond.²⁴ Wat op het eerste gezicht bloemen lijken, zijn geelgekleurde schutbladen met enkele kleine bloemetjes.

De opbouw ervan is op de volgende afbeelding mooi te zien.

In het midden staat een bloeiend *cyathium*: 1 vrouwelijke bloem met glinsterende stempel en bolvormig vruchtbeginsel, en een paar mannelijke bloemen met geelgekleurd stuifmeel. Opvallend zijn de 4 rand-honingklieren met horentjes. Stelt u zich de zoete honinggeur er maar bij voor.

Daarboven en daaronder staat een nog gesloten *cyathium*.

De werkzaamheden bij de aanleg van de kanaaldijken maakten de introductie van de soort gemakkelijk; er kwamen lemige zuid-hellingen, waarop bijv. ook hemelsleutel was te vinden.

De huidige werkzaamheden langs de kanaaldijk tussen de Dungense brug en de Milrooise brug daarentegen hebben alle eventueel resterende groeiplaatsen vernietigd.

Verder naar het westen, tussen Dungense brug en het viadukt van de rijksweg, is de zuidhelling van de kanaaldijk zo geëutrofieerd (verrijkt met voedingsstoffen) dat de heksenmelk er het loodje gelegd heeft, in 2012 of 2013.

Tussen viadukt en de stad echter wordt gemaaid en afgevoerd, dus verschaald, en maar hier en daar gerommeld met de aanleg van asfaltstroken. Daar vind je nog wat heksenmelk.

Maar opgelet, de grootschalige werkzaamheden tussen Dungense brug en Milrooise brug brengen misschien wel nieuwe mogelijkheden voor heksenmelk, en nieuwe vindplaatsen, voor zolang die duren.

¹ H.P.H. Camps, Oorkondenboek van Noord-Brabant; nr. 368, 378, 596, 694 en J.N.G.Sassen, Charters en privilegebrieven, nr 40 en 91.

² R1179, blz 635, 1393.

³ R1219, fo 70, 7-6-1449:

Willem en Mechtelt kinderen w Jan van Huesden,

Henrik z w Dirk s pieters

x

Aleit dr w Jan van Huesden,

Jan z w Goossen Zebrechtssoen

x

Elizabet dr w Jan van Huesden, en

Arnt die rode

x

Margriet dr w Goossen

x

Elizabet,

als erfgenamen van Roelof van Tuyl z w Jan van Huesden

½ van 3 m land, van 15 m gemeijnte van DB, voor die merendonc gelegen

tussen die merendoncsche dijc, en de kamp van Henrik van Laer

de steeg en die aelcamp (over de nuwendijk),

nl. de 3 m die liggen in het midden van die 15 m,

welke 3 m Roelof verkregen had van Jan van Best z w Gijb van Best,

dragen zij op aan Mechtelt wed Herman becker z w Henrik Feijen.

Cecilia nat dr w Ludolf z w Roelof van Tuijl z w Jan van Huesden heeft vertegen t.b.v. Mechtelt.

⁴ R1278, fo 452, 1509.

⁵ R1227, fo 439v, 1457.

⁶ R1194, fo 259v, 1424.

⁷ R1210, fo 97, 1440.

⁸ R1183, fo 62, 1402.

⁹ R1177, fo 276, 1386.

¹⁰ R1213, fo 214v, 1443.

¹¹ R1237, fo 39v, 1468.

¹² R1222, fo 20v, 1452.

¹³ R1183, fo 279,1404.

¹⁴ R1227, fo 79v, 1457.

¹⁵ R1232, fo 149v, 1462.

¹⁶ R1177, fo 376v, 1387.

¹⁷ R1191, fo 34, 1418.

¹⁸ R1349, fo 185, 1547.

¹⁹ De spelling in dit artikel is geenszins fonetisch. Er wordt geprobeerd om zo veel mogelijk aansluitend bij de standaardspelling aan te geven hoe de Dungense uitspraak is.

²⁰ Een dergelijke tabel leest men als volgt: Begin bij regel 1 en maak de toepasselijke keuze uit de gegeven mogelijkheden a, b, Ga dan verder in de regel die aangegeven wordt met een →.

²¹ Met η wordt een n bedoeld die beïnvloed door voorgaande klinker en/of door volgende medeklinker verder naar voren in de mond wordt gevormd, een palatale n.

²² Ook **hof- heufke** zou een dergelijke uitzondering kunnen zijn. Iin de aanduiding voor een voorpoting - een stukje land dat tussen de straat en het eigenlijke erf lag waarop de eigenaar van het erf bomen kon poten - is de vorm **voorhoof**t tot in de 19e eeuw bekend.

²³ E.J.Weeda, R. Westra, Ch. Westra en T.Westra, Nederlandse oecologische flora, wilde planten en hun relaties, IVN 1988, deel 3, blz. 13.

²⁴ E. Oberdorfer, Pflanzensoziologische Exkursionsflora, Stuttgart, 1949,1979, blz 609.